

УВОД

В Античността (гръцките градове-държави и римската *res publica*), както и през Ранното средновековие държавата не признава автономни лични сфери, в които тя би се въздържала от намеса. Наред с това понятието „права на човека“ присъства от дълбока древност в юридическото мислене¹.

При откриването на Международната конференция по правата на човека през 1968 г. шахът на Иран в приветственото си слово отбелязва, че предшественик на актовете за признаване на правата на човека е приетата в неговата страна преди две хиляди години Харта на Сирий Велики, която признава правата на различните народи в Ахеменидската империя (Първата Персийска империя от 550 ВС до 330 ВС)². Кристиан Доби, тълкувайки този древен документ, подчертава, че Сирий демонстрира великодушно и снизходително отношение към подчинените народи, в това число и особено уважение към тяхната религия. К. Доби стига и до извода, че в Хартата присъства признаване и защита на права и свободи, които днес са познати като: право на свобода и сигурност, свобода на предвиждане, право на собственост и някои икономически права³.

Друг автор П. Модисон цитира два различни древни източника: инструкциите на египетски фараон и Кодекса на Хамурапи. Египетският владетел повелява: „Когато се яви молител ... направете така, че всичко да бъде сторено според закона, обичаят да бъде спазен и правото на всеки човек уважено“. Царят на Вавилон от 2000 г. пр.н.е. е определил като своя мисия на управник „... да помага на справедливостта да владее в царството, да обезсилва злите и насилниците, да предотвратява потискането на слабия от силния, ... да просвещава страната и да увеличава благополучието на народа“⁴.

Във философията на елинските стоици (IV в. пр.н.е.)⁵ и Аристотел природният закон, разумът, равенството в правата и достойнството на човека са ценности, които стоят над държавата и са недосегаеми за нея. Древногръцките мислители обособяват правата на: права, произтичащи от самата природа на човека, и права, които се създават от разума и по волята на човека⁶.

¹ Милкова, Д. *Обща теория на правото*. София, Албатрос, 2001, с. 49.

² Вж. *Заключителният акт на Международната конференция по правата на човека*, Техеран, 1968 г., документ на ООН A/Conf32/41. Annex II. A. Dddress delivered by His Imperial Majesty the Shahinshah Aryamehr. Пълният текст може да се намери на: <https://www.google.bg> и от там на: legal.un.org/avl/pdf/ha/fatchr/Final_Act_of_TehranConf.pdf

³ Daubie, C. *Cyrus le Grand – un precurseur dans le domaine des Droits de l’homme*. *Human Rights Journal*, 1972, p. 293.

⁴ Modison, P. *La charte de la Liberte de l’Europe*. *Human Rights Journal*, 1975, p. 677 – 678.

⁵ Подробно вж.: Нерсесянц, В. С., член-корреспондент РАН, д.ю.н., професор в „Права човека“, отв. ред. – член-корреспондент РАН, д.ю.н. Е. А. Лукашева. Москва, Норма, 2003 г., с. 37 – 48.

⁶ Милкова, Д. *Обща теория на правото*. София, Албатрос, 2001, с. 49.

Естественоправните идеи на древногръцките мислители за свободата и равенството на всички хора са получили развитие в Древния Рим чрез използването им от римските стоици – Сенека, Епиктет, Марк Аврелий, Цицерон, Улпиан, Гай и други по-късни мислители¹. Голямо значение за развитието на концепцията за правата и свободите на човека е имало разработеното от римските юристи юридическото разбиране и тълкуване на държавата, както и определянето на правомощията и задълженията на длъжностните лица и институции. Според римската юриспруденция, държавата в своето отношение с индивидите не стои извън и над правовия ред, а вътре в него като негова съставна част, на която са присъщи признаците на правото въобще. В римската юриспруденция основанието и критерият на справедливото, правомерното и правилното в отношенията между индивида и държавата е правото (правова справедливост и справедливо право – *boni et aequi, aequum ius*), а не държавата. Държавата следва да се отнася от индивида не по собствени извънправови правила, а като правопослушен субект в съответствие с общите за всички изисквания на правото².

В учението на Ранното християнство също може да се открие идеята за независимост на индивида от държавата чрез определени основни права. Античните идеи за свободата и равенството на хората са били възприети и развити от религиозните и светските мислители на Средновековието – Августин, Тома Аквински, Марсилией Падуаански, Хенри Бректън, Филип де Бомануар и др. Този списък на културни и философски възгледи в древността може да бъде продължен. Идеята за ценността на отделния човек може да бъде открита в трудовете на мъдреци, философи, пророци и поети от много страни и религии от различни континенти (Индия, Китай, Япония, Персия, Турция, Израел, Египет, Русия, при някои африкански народи и в предколумбовите цивилизации в Централна и Южна Америка). Следователно идеята за правата на индивида е твърде стара. Развивала се е и се е формирала от дълбока древност като естествена необходимост отделният човек да бъде защитен от произвола и злоупотребата с власт от страна на държавата, независимо дали тя е била монархия, или република. Независимо от твърде голямото различие и разнообразие на култури и религии, несъмнено е обаче и това, което пишат А. Х. Робъртсън и Дж. Г. Мерилс, „... че моралната ценност на индивида е идея, която никога култура не може да нарече изцяло своя“³.

След Втората световна война започва процес на разширяване на т.нар. „Кодекс на традиционните права и свободи на човека“⁴, чиито основи се оформят под въздействието на първите буржоазни конституционни актове от епохата на Просвещението. Този процес е двупосочен. От една страна, се разширяват кръгът, обемът на

¹ Подробно вж.: Нерсесянц, В. С. Цит. съч., с. 48 – 57.

² Нерсесянц, В. С. Цит. съч., с. 56 – 57.

³ Робъртсън, А. Х., Мерилс, Дж. Г. Правата на човека в света днес. Увод в изучаването на международната закрила на правата на човека. Превод. София, ИК „Юриспрес“, 1994, с. 13.

⁴ Мулешкова, И. Теоретични проблеми на съвременната закрила на правата на човека. Трудове по международно право. Том шести. БАМП, 2003, с. 49 – 56. От друга гледна точка вж.: Милкова, Д. Цит. съч., с. 58 – 62. проф. Д. Милкова обаче пропуска да спомене решаващата роля на ООН в утвърждаване на концепцията за неделимост на всички „поколения“ права на човека.

гражданските и политическите права и се задълбочава тяхното съдържание в следвоенните конституции (например Конституцията на ФРГ и на Италия), а от друга – се включват редица нови права от икономически, социален и културен характер.

Всеобщата декларация за правата на човека за първи път прокламира двете генерации права въпреки господстващата концепция в правната литература, че основни права на човека са само гражданските и политическите права и свободи.

След приемането на Международния пакт за граждански и политически права и Международния пакт за икономически и политически права практиката на Организацията на обединените нации (ООН) се насочва към признаването на равностойното положение на двете генерации права. Нещо повече, в редица актове на ООН и на форуми, проведени под егидата на Организацията категорично се поддържа тезата за **взаимообвързаност и неделимост** на всички категории права.

Тази постоянна практика в рамките на ООН довежда до промяна и в отношението към правата на съвременната западна доктрина, в която вече редица автори признават: „Няма смисъл да се опитваме да решим коя категория права е по-важна от другата и също тъй безполезно е да сипем хули върху тези, които приемат различна система от приоритети. Вместо това трябва да признаем, че различните категории права – граждански и политически, икономически, социални и културни – са взаимно свързани. Всички те са желателни и всъщност необходими за пълното осъществяване на човешката личност“¹.

Развитието на правата на човека се изразява и в появата на третата генерация на права, наречени „права на солидарност“. В тази група са включени правото на развитие, правото на мир и правото на здравословна околна среда. Те вече се признават в резолюции и други актове на Общото събрание на ООН, които, за съжаление, имат само политически характер, но са първата стъпка към създаването на юридически задължителни международни стандарти. Тези стандарти, независимо че не са договорно закрепени – те са в процес на формиране.

Тук е мястото да се коментира все по-често поддържаната теза, че след Втората световна война значението на международното право по отношение на закрилата на правата на човека се изразява и чрез концепцията, съгласно която държавата не може вече да претендира за абсолютен суверенитет в рамките на международното право. Теодор С. Орлин и Мартин Шейнин в предговора към сборника „Юриспруденция на правото по правата на човека: сравнителен тълкувателен подход“ приемат, че отхвърлянето на правото на държавата юридически да нарушава правата на индивидите, без да носи във връзка с това международна отговорност е придобило всеобщо признаване през втората половина на XX век². Те твърдят, че при нарастващото възприемане на регулирането на тази материя чрез нормите на международното право правителствата и техните органи все повече и повече са ограничавани в действията или най-малкото са подложени на обществен мониторинг. Дейността на международните органи и националните съдилища са опит да се увеличи

¹ Робъртсън, А. Х., Дж. Г. Мерилс. Цит. съч., с. 19.

² The jurisprudence of Human Rights Law: A Comparative Interpretive Approach. Edited by Theodore S. Orlin, Allan Rosas and Martin Scheinin. Institute for Human Rights, Åbo Akademi University, Turku/Åbo, 2000, p. 3.